

Світлана Дзюрман, аспірантка

Історіософське світобачення Юліана Опільського

Жанрова природа історичної прози передбачає письменницьке осмислення проблем історичного розвитку нації. Тому аналітичний розгляд історичних жанрів вимагає зосередження дослідницької уваги і на особливостях історіософської інтерпретації, які не тільки увиразнюють ідейно-художній зміст творчості, а й виявляють світоглядні орієнтації письменника.

Учені розглядають сьогодні історіософію як специфічну систему світогляду, універсальну духовну формацію, якій притаманна логіка ірраціонального заглиблення в історичне буття людини. У такому розумінні історіософією не передбачається дослідження причинового зв'язку подій, оскільки тут “на передній план виходить трагічність історичного розвитку, що інтуїтивно переживається в досвіді філософії “спільної справи” [1, 57]. Канадський дослідник Ф.Андерхілл, наприклад, замість терміна “історіософія” вживає “метаісторія”, що означає “універсальну схему, прозірливість, проникливість” [2, 179].

Нас цікавить історіософія насамперед як система художньо-літературного мислення. З цього погляду важливими є міркування М.Ільницького та О.Астаф'єва, які виділяють у художній історіософії історичний аспект інтуїтивного філософування творців художньої літератури [3, 6–9]. Варто взяти до уваги і погляди Г.Грабовича на цю проблему. Учений трактує історіософію як метаісторію, що стосується не так “універсальних схем історії... як постійних трансформацій історичного змісту в символічний і міфологічний” [2, 180]. Саме художня історіософія, за переконанням Т.Литвиненко, дозволяє досягнути не тільки суб'єктивний погляд письменника на ті чи інші історичні події, а й розібратися у сучасній йому духовній атмосфері, що позначена певними філософськими,

соціально-побутовими, культурно-естетичними особливостями [4, 3]. Під таким орієнтовно кутом зору проаналізуємо ідейно-естетичну реалізацію історіософської концепції в історичній прозі Ю.Опільського.

Відповідно до насущних в тогочасному українському суспільстві потреб національного самопізнання історіософська інтерпретація історичних фактів Ю.Опільського спиралася на давні державницькі традиції, що загалом було характерним для історичної прози Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. Ідеї єдності українських земель, відбудови держави “святого Володимира” об’єднують романи і повісті цього письменника, художньо пропагуючи право українців на незалежність. У центрі історіософської концепції письменника — вирішення питань державної влади й основ державобудування, значення “одиниці” для історичного розвитку нації і держави, впливу національного характеру на формування державності, а також переосмислення таких понять, як “варварство”, “поганство” та ін.

Узгоджуючи українські національні й загальнолюдські завдання в контексті історичного розвитку, Ю.Опільський підняв у творах ряд гуманістичних проблем. Не випадково особливе місце серед них займають роздуми про війну — адже фабули більшості творів письменника побудовані на історичних фактах утвердження української держави серед інших народів у період існування Київської Русі, боротьби проти національного, соціального, релігійного гніту в епоху Галицько-Волинського князівства тощо. Через зіставлення з минувиною Ю.Опільський підводив читача до новочасного осмислення власної історії і своєї національної сутності. У цьому контексті ставала повчальною доля скіфів і варягів, ромеїв та ординців, лицарів і шляхти. Ю.Опільський не просто аналізував війну як подію, а розглянув її сутність, заглибився у філософію справедливих — несправедливих воєн.

Зображення несправедливої війни маємо у першому творі письменника — “Іду на вас”. Тут художньо поінтерпретовано історичний факт останнього походу князя Святослава на Болгарію. Будучи свідком страшних наслідків першої світової війни, Ю.Опільський не міг виправдати завойовницької політики давньоруського князя. Негативне ставлення до неї письменник виявив через групування персонажів і натуралістичне змалювання воєнних боїв. Противниками походу князя виступають у повісті воєвода Путята, дружина Свя-

тослава Малуша, Калина. Путятя висловлює волю полянських громад і радить князеві перед походом не шукати нових земель, а “зібрати власну в одну руку та злучити її, як землі одної родини”, інакше “ніякі багатства не заплачуть за всю кров та сльози, що поллються... у степах і на Дунаї” [5, 40]. Однак бажання слави і величі змусили князя кинути у бої кращі сили русичів. Ось як описує Ю.Опільський бій над порогами Ненаситця: “І настала хвилина, у якій забули обидві сторони, що бій цей має якусь мету, а саме перемогу над ворогом. П'яні кров'ю, кидалися на себе противники у скаженій злості і боролися, не оглядаючись ні на боки, ні позад себе” [5, 52]. Війна, за твердженням автора, приводить до морального падіння людини, розбуджує в ній звірині інстинкти. Лише наприкінці життя князь русичів глибинно усвідомив, що “краще є жити для рідної землі, жити з народом, трудитися і працювати” [5, 116]. Антивоєнні настрої знайшли художнє вираження і у романі “Тінь велитня”, фабульна дія якого розгортається на основі конкретного історичного факту — походу Наполеона на Росію у 1812 р. Тут вражає натуралістичне відтворення окремих епізодів, наприклад, взяття Смоленська. Елементи натуралістичної манери письма особливо помітні в описах відступу французької армії, картинах смерті на великому московському шляху: “Біля застиглих трупів сухорезких хабет валялися трупи вояків, візників, жінок, дітей. На возах чепіли постаті у дивовижних позах людей, які бажають зберегти самі собою якнайбільше тепла. Вони гнуться, корчаться, звиваються у клубок, наче змерзла звірина і так застигають в обіймах морозу” [6, 178]. Картини мародерства та божевілья вояків підсилюють натуралізм описів, які можна порівняти хіба що з анатомізмом в аналогічних картинах “Війни і миру” Л.Толстого чи “Тихого Дону” М.Шолохова. Зображене надає художній тканині роману Ю.Опільського не тільки достовірності чи документальності, а й посилює насамперед читацьке враження від зображуваного.

З інших позицій підходив Ю.Опільський до оцінки національно-визвольної війни українського народу, зображеної на сторінках “Упирів” та “Сумерку”. Як відомо, у романі “Сумерк” художньо освоюються історичні події боротьби українців за відбудову державної незалежності у 1430—1433 рр. Розкриваючи сумні факти повільного пожирання України Польщею, письменник вводить читача у трагічну суть становища поневоленої країни загалом. Тільки справедлива

народна війна, на думку Ю.Опільського, була єдиним шляхом скинути багатовікове ярмо, оскільки шляхтичі “іхали на схід не на те, щоб працювати, а щоб тільки панувати і вважати свій рід, мову, звичаї, віру набагато вищими від руських” і “не знаючи стриму пристрастям, робили просто нечувані злочини” [7, 46]. Саме ці злочини і спричинилися до того, як зазначає письменник у публіцистичному відступі, що “хлопські розрухи дійшли зразу ж до крайнього розливу крові, гуртових убивств, пожеж” [7, 67].

У романі “Упирі” становище України ще важче — її топчуть одразу Польша і Туреччина. Ю.Опільський “олітературює” колонізацію України польською шляхтою, вияскравлює факти її знуцання з мирного українського населення. Уже в експозиції — сцена у корчмі — польська шляхта уподібнюється до зграї грабіжників: з розмови шляхтича і корчмаря вимальовуються обличчя більших і менших хижаків, готових перегризти горло один одному, щоб пожитися майном, здобутим грабунками. Навіть Матис, поляк, відверто говорить про шляхту: “Я волю руснаків, ніж шляхту... То люди, а ваша “браця”, за перепрошенням єгомостів і моїх добродіїв, це сволоч” [8, 154]. Таким чином, Ю.Опільський не тільки подав історично достовірні картини тогочасного становища поневоленої країни, а й підводив читача до розуміння ідейного змісту твору — потреби відстоювання і захисту своєї волі.

Філософія справедливої війни у романі, тобто війни визвольної, пов'язана з постаттю Сагайдачного. Він вимагає від українців “наложити на серце броню” — адже ніхто не оборонить Україну і не покарає злочинців, якщо не вони самі. Подібні думки висловлює також персонаж роману “Тінь велитня” Гнат Бибельський, який після довгих міркувань над рабським становищем українського народу приходиться до висновків, що рідна земля вимагає “холодного вирахування, національного егоїзму та скаженої, безіменної ненависти до чужого, а перше всього сили, оружної, карної, відданої ідеї тілом і душею армії” [6, 196—197]. Ю.Опільський переконаний, що народні руйнування, а іноді і вимушені вбивства, що мають місце під час національно-визвольної боротьби, не можуть спалювати душі народу “здичинням”. Так, у романі “Сумерк” народні ополченці зруйнували панський двір у Корманичах і розправились із польською шляхтою, але не чіпали жінок, дітей і “нешкідливих” ворогів. У романі “Упирі” письменник звертає увагу читача на сяючі очі козаків після бою,

але “не тріумф, не радість з нанесеної смерти та ран роз’яснили ті очі блеском одушевлення, — пояснює письменник. — Вдяка, глибока, щира вдяка Божому провидінню наповнила їх слізми зворушення та захвату, бо осе отворилася їм дорога ген у Кафу..., яка поглинала рік-річно тисячі невинних жертв самого цвіту нещасного народу” [9, 36].

Отже, національно-визвольна війна прочитується в історіософській концепції Ю.Опільського як крайній засіб боротьби проти національного поневолення, як вимушений самозахист. Цей погляд письменника іде в контексті не тільки української художньої історіософії, а й європейської просвітницької гуманістичної традиції. Він перегукується, зокрема, з історичним принципом Гердера: неможливо підкорити народ, який не бажає підкорятися, і нічим не змити ганьби рабської звички, що не дає піднятися народові з найстрашніших глибин свого падіння [4, 18]. Подібно і російський філософ В.Розанов в “Естетичному розумінні історії” національно-визвольну боротьбу трактував як природно-закономірність життя і формування історичного народу [10, 43–125].

Однією з найважливіших в історіософській концепції Ю.Опільського є ідея народу як основної рушійної сили у суспільстві. Ця ідея, що пронизує майже усі твори письменника, втілена насамперед в особливостях розгортання конфліктів і, зрозуміло, у системі образів. Авторський кут зору на “єдину силу” у суспільстві виразно розкриває, наприклад, у повісті “Ідоли пануть” діалог воеводи Добрині зі Свенем, який у час відсутності Володимира проголосив себе князем Русі. Варяг хвалиться, що незабаром “широке народне море загуде славою” на його честь і йому поклоняться усі, як колись Аскольдові. “Аскольдова могила, — відповідає Добриня, — по нинішній день стоїть під Києвом, і багато-багато таких могил по світу, де спочивають самозванці. А знаєш ти, чому? Тому, що влада — це не гроші і не зброя, а закон, власником якого є щільний народ від боярина до мужика. Один кланяється Христові, інший Одинові, та всі коряться силі, а єдина сила в державі — сила народу” [5, 234]. Владу, на думку Свена, можна здобути силою зброї, а не опертям на народ. Він навіть натякає, що й сам Володимир знищив інших князів за допомогою меча, а одного з них, Ярополка, убив якраз він, Свен. Отже, можна знищити і Володимира. Воевода відповідає, що Ярополка убив не Свен, а рукою Свена керувала “воля наро-

ду, яка прагнула до об'єднання руських земель... Тільки такий самозванець добуває вінка і слави, який є виразником бажань народу" [5, 234]. Конфлікт розв'язується у повісті таким чином, що народ не підтримує Свена і змову, зрозуміло, придушено. Подібну історіософську інтерпретацію маємо у романі "Сумерк", у якому причиною поразки визвольної боротьби 1430–1433 рр. потрактовано відрив князя і боярства від народу та його прагнень. Вищість станових інтересів від національних, загальнонародних обернулася для України трагедією. Аж тоді патріотично настроєні князі і бояри зрозуміли, що "народ збудує сам колись будівлю своєї свободи та незалежності. Князі, бояри, пани, які відірвані від нього, — це тіні народу, які ідуть за сонцем, та ні разу не змінять ні його тіла, ні душі..." [7, 260]. Князь Іван Ніс, персонаж із роману "Сумерк", порівнює народ з лісом, серед якого блукали сподвижники Данила і падали, а "ліс залишився лісом... Данило, Мстислав, Чинхісхан, Вітовт, Едига — усі вони карлики-ловці під тисячолітнім велетнем дубом на урочищі" [7, 28].

У творах Ю.Опільського концентрується увага навколо проблеми взаємин простого народу з місцевим панством. Вона виходить на поверхню у повісті з часів Галицько-Волинського князівства "Золотий лев", в основі художнього зображення якої історичний факт покарання Данилом Галицьким "татарських людей". Тут письменник детально зображує майнове розшарування у феодальній державі. Русичів обдирають бояри, перетворюють у закупів (боржників) і рабів. З них збирають данину татарські баскаки, оскільки держава не могла протистояти навалі ординців. Один із персонажів повісті звинувачує боярина Ратибора: "Усе село... се ваші закупы, вони орють, сіють, а ви товстієте від їхнього поту без труду та клопоту. І ви хочете, щоб люди вас любили? Щоб ішли за вас боротися, а не тікали від татар?.. Певно, що воно погано і нечесно покидати своїх, але чи се не кінечне, коли в пустій коморі чаїться голодна смерть, а жінка і діти — се не надія майбутнього, не осолода старості, тільки відсотки боярина?" [8, 117]. Князівські воеводи роблять щорічні наїзди на окраїни, карають відступників, а після їхнього від'їзду татари новою хвилею заливають ці землі і збирають податки на хана. Русичі розуміють, що такий викуп — це зрада вітчизни і кара за це мусить бути. Старий Копрій, наприклад, жаліється: "Захистити нас нема кому, але топір на наші голови вигострений" [8, 135]. Так він реагує на чутку про те, що король Данило карає

“татарських людей”. Русичі зневірені: “Руський топір чи татарський зашморг — це все одно!” Тільки молодший віком Ярослав намагається обстоювати правду: “Король карає не як володар, а як меч усієї землі, на якій ми всі” [8, 135]. Ю.Опільський у названій повісті порушує одну із найважливіших проблем своєї історіософської концепції — проблему зради як соціально-психологічного явища. Король Данило, наприклад, на суді говорить, що нема ні хлопа, ні боярина, а є тільки зрадник рідної землі, якого вона покарає. Виходячи з цих переконань, Данило Галицький вершить княжий суд над двічі перевертнем боярином Ратибором. “Татарські люди” зрозуміли, що національна зрада приносить гіркі плоди. Дана проблема, що до Ю.Опільського неодноразово порушувалася в західноукраїнській історичній прозі, задекларована майже в усіх творах письменника.

Важливе історіософське питання — покори владі — виходить на поверхню тексту у повісті “Золотий лев”. Ю.Опільський загострює увагу читача на висловлюваннях воеводи Мстислава, що пропонує тримати мужика у покорі засобами залякування. Король Данило не погоджується з думкою воеводи. Він добре розуміє, що влада платить мужикові за вірність тільки “драчками”, а у випадку небезпеки не захищає його: “Ні, ми не маємо права карати його за те, що даниною татарам забезпечив своє злиденне життя” [8, 138]. Своє бачення цієї проблеми письменник пропонує у романах “Сумерк” та “Гінь велитня”. Він не приховує між рядками власної позиції, а відкрито стає на бік пригніченого народу. У романі “Сумерк” Ю.Опільський навіть висуває прийнятний для простого люду ідеал майбутнього суспільного устрою. Уявлення про таке суспільство проголошує у романі воевода Василь Юрша: “...у майбутньому руському князівстві не буде ні кметів, ні каланників, ні путніх бояр, тільки вільні люди і князі, і усякий буде нести військову службу нарівні з іншими, по змозі і залежно від майна” [7, 26]. Як видно, письменник бачив в основі ідеального суспільного ладу давньоруські громади. Позиція Ю.Опільського перегукувалася тут із тезою В.Антоновича, за якою “громадська самоуправа — ... постійна мета, до якої прямував український народ” [11, 128]. Ю.Опільський простежував, що соціальна свобода народу лякала боярство і князів, тому вони не скористалися його допомогою у національно-визвольній війні. У творах подибуємо неодноразові натяки на те, що національна незалежність не йде

окремо від забезпечення народів соціальної та економічної свободи. Найпромовистіше це виражено у романі “Тінь велитня”. Одне з сюжетних відгалужень тут пов’язане із заходами поляків щодо відбудови незалежної Польщі при сприянні Наполеона. До здійснення поставленої мети вони сподівалися залучити українське селянство. Його позицію з цього приводу висловлює у романі побережник Семен Подільський: мужик не піде умирати за шляхетську державу, яка принесе йому хіба що зміну гніту, “одно тільки може обхопити його, наче стріху полум’я, одно пожене його на жерла гармат та тисячі крісів без страху та жалю за молодим життям... се... жажда землі!.. На клич: “Бороніть землі від панів!” встануть тисячі відхнених, завзятих борців і нема такого вчинку, на який не зважилися б вони у часі небезпеки...” [6, 115]. Художнє тлумачення письменником основ державобудування збігає, як бачимо, з історіософією “Історії України-Руси” М.Грушевського. Науково інтерпретуючи конфлікти держави і народу, історик віддав свої симпатії останньому. Він, за власним зізнанням, “був вихований в строгих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тім, що у конфліктах народу і власті вина лежить на стороні власті, бо інтерес трудового народу — се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі всьому трудовому народові не добре, се його право обраховатися з нею” [12, XVІІІ]. Подібне прочитуємо у творах Ю.Опільського. Висунення письменником на передній план економічного аспекту, що ілюструється здебільшого непокорюю владі, не притінює державницьких тенденцій. Про це свідчить передусім тематика романів і повістей, більшість з яких побудована саме на історичних фактах, взятих з періоду державності Київської Русі та із “сумеркових” епох, коли велася боротьба власне за національну незалежність. Державницьку історіософію письменника підтверджує цілісність ідейно-проблематичного комплексу його творів. Національний і соціальний аспекти державобудування тут гармонійно поєднуються, що вказує на аналітизм його творчих підходів до інтерпретації історичних фактів і особливо ґрунтовне наукове вивчення історичних джерел.

Історіософська проблема покори владі не вирішується односторонньо, тим більше, що письменник одночасно з нею заторкує іще одну — вождя і маси. У романі “Упирі” вона виходить на перший план. Сагайдачний, наприклад, зволікає зі

збройним виступом проти польської шляхти: ще не завершилося, на його думку, формування нації і козацький лад не утвердився в Україні. Частина старшини і козаків не розуміє замислів гетьмана і прагне негайно розпочати війну. Юрко Угерницький дивується: хто може виступати проти гетьмана? Той відповідає: “Усі ті, що відвикли від праці та живуть тільки грабіжництвом у королівських війнах, на татарському пограниччі або як надвірні козаки польських панів. Хто звиш десяти літ тікав від панів на схід і ні разу не сів, не жав, той і опісля не буде працювати” [9, 29]. Розпочати війну, вважає Сагайдачний, можна “за двадцять, тридцять літ, коли з нинішнього населення України зродиться свіже покоління свобідних, не поневолених на кожному кроці горожан...” [9, 29]. (У даному випадку маємо пряму аналогію з поемою І.Франка “Мойсей”). На проблемі вождя і маси у романі акцентують постійні сутички між Бородавкою і Сагайдачним, протистояння поглядів гетьмана і писаря Пашковського на підвалини держави тощо. На відміну від В.Будзиновського та А.Чайковського, які ідеалізовано зображували козаків, Ю.Опільський цілком критично підійшов до художнього відображення козацтва, не обминаючи навіть такого ганебного факту із життя козаків як грабіжництво. Важливо наголосити, що письменник багато пише про “непокірних” козаків і старшину як “чернь”, узагальнюючи цим поняттям непослух, бунт, бажання влади, недовіря до своїх. У даному випадку маємо ще не досить чітко окреслене протистояння еліти і черні, яке згодом викристалізується в історичній прозі С.Ордівського. Ю.Опільський акцентує в “Упирах” на важливості місії інтелігенції у національному житті народу. Тут, як і в “Сумерку”, письменник виводить ідеальну постать інтелігентного пана, який милосердний до своїх підданих, радиться з ними у вирішенні складних питань, переймається їхніми проблемами, відчуває обов’язок будити національну свідомість серед народу, дати провід у національно-визвольній боротьбі. Такі “добрі” пани — не поодинокі. Такими у романі “Упирі” є Василь і Юрко Угерницькі, старий Попель, у “Сумерку” — це насамперед Андрій Юрша та боярин Микола з Рудників. У романі “Тінь велитня” Ю.Опільський критикує інтелігенцію за національну пасивність. Головний персонаж твору Гнат Бибельський розуміє, що поразка Наполеона дозволить багатьом поневоленим раніше країнам Європи здобути незалежність. Але між ними не буде України, оскільки уже немає серед

українців “Розумовського, Скоропадського, чи якого другого переємця традицій гетьманщини. Нема їх, сих бажаних, сподіваних мужів.., а як є, то вони самі собі не признаються у сих бажаних надіях” [6, 195]. Врешті персонаж доходить висновку, що його “повинністю є кликати всіх до праці, яку розумів добре, хотя й не розуміли її другі. Може бути, йому припала в уділі роля Предтечі, може бути, що й ні, байдуже! Проповідувати ідею можна з кожного місця, у кожній хвилі, у кожному середовищі” [6, 243]. Визначаючи народ рушійною силою у суспільстві, Ю.Опільський надає вагомого значення “одиниці” в історичному розвитку нації і держави. Це стосується як видатних історично задокументованих особистостей історії, так і рядових персонажів. Сукупно вони репрезентують історіософську концепцію людини у творах Ю.Опільського.

Важливими у цій концепції є визначні історичні постаті, що виступали колись “на чолі” народу, — Володимир, Данило Галицький, Сагайдачний. Письменик дещо ідеалізовано зображує князів і гетьмана Сагайдачного та відданих їм воїнів. Для прикладу наведемо опис Данила Галицького із повісті “Золотий лев”: “...Се не людина, се земля, з якої виростили всі, втілилася у сьому могутньому витязеві, що під прапором іде мечем значити границі своєї держави” [8, 137]. Аналогічний підхід до трактування національних героїв маємо у творах Г.Сенкевича, де відбита історія польської держави (“Потоп”, “Пан Володиевський”, “Огнем і мечем”), О.Пушкіна (“Полтава”, “Борис Годунов”), Л.Толстого (“Війна і мир”), М.Старицького (“Богдан Хмельницький”, “Молодість Мазепи”, “Руїна”), П.Куліша (“Чорна рада”). У названих творах домінує національно-державницький аспект, а у такому випадку дуже важко було уникнути певної ідеалізації. Ю.Опільський, звертаючись до постатей князів Володимира, Данила Галицького, гетьмана Сагайдачного, репрезентує ідеал державного діяча, на прикладі якого могло б виховуватися і “набиратися характеру” молоде покоління.

Штрихи історіософської концепції людини Ю.Опільського вимальовуються уже в першій повісті “Іду на вас”. Так, Мстислав після загибелі Святослава звертається до дружинників, згадуючи заповіт князя: “Киньмо кривавий меч, добудьмо плуг і живімо для нашої землі... Живім життям народу, працею, доробком, а зброєю відраджуймо лише ворогів...” [5, 116]. Ю.Опільський у трактуванні своїх

поглядів на ідеал і першозавдання українця наближається до Франкової “науки українцям” (В.Сімович), висловленої у “Великих роковинах”:

Кожний думай, що на тобі
мільонів стан стоїть,
що за долю мільонів
мусиш дати ти отвіті!

Однак до подібних переконань навіть деякі позитивні персонажі письменника приходять не одразу. Під цим кутом зору нас зацікавлює відтворення письменником процесу формування національної самосвідомості українського шляхтича Юрка Угерницького, персонажа з роману “Упири”. Юрко не задумується над важким становищем народу до тих пір, поки на собі не збагнув наслідків “безсовісної і недбалої” політики Речі Посполитої, яка спричинилась до нищення турками “цвіту української нації”. Під час одного з татаро-турецьких нападів викрали Юркову наречену Галю, і він вирушає на пошуки коханої у супроводі товариша Івана й козака Олексія Коршуна. Страхітливі картини спустошення рідного краю, страждання голодних, обдертих людей, яких він зустрічає на дорогах, а також розмови із своїм супутником про причини рабського становища українців поступово приглушують особистий душевний біль Юрка. Серце хлопця болить уже “не тільки над власним горем і горем людини взагалі, зокрема — над судьбою цієї кров’ю та слізьми напоєної, обездоленої землі...” [13, 17]. Короткочасне перебування на Запоріжжі радикально змінило його дотеперішній світогляд, і герой починає перейматися загальнонаціональними справами. Закономірно, що така зміна не обійшлася без внутрішніх суперечностей. Це засвідчує хоча би внутрішній монолог Юрка Угерницького, який повернувся з турецької неволі і вирішує проблему приєднання до походу Сагайдачного у Кафу: “Як то! По стількох невздогах, трудах, небезпеках... він мав би лізти знову... у другу неволю або смерть? А Галя, родичі, майно?” [9, 30]. Однак місце сумнівів швидко займає сором: Юрко пригадує потурнака Івашка — і поповнює ряди козаків. Ю.Опільський таким чином відтворює світоглядну еволюцію молодого Угерницького.

При розгляді способів зображення у творах Ю.Опільського позитивних персонажів (маємо на увазі тут рядових творців історії) впадає у вічі факт, що письменник не ідеалізує їх. Це суттєво вирізняє його твори у контексті західноукраїнської прози 20–30-х рр. ХХ ст. (В.Бирчак,

О.Назарук, І.Филипчак та ін.). Персонажі письменника перебувають у пошуках ціннісних орієнтацій, визначають для себе сенс людського життя, здебільшого хитаючись між першочерговістю особистого щастя чи громадського обов'язку. Важливе місце в історіософській концепції людини Ю.Опільського займають жіночі постаті. Слід зауважити, що жінки не тільки живуть у внутрішньому світі героїв, а й відіграють важливу роль (саме через кохання) у їхніх державних діях. Так, персонаж повісті “Золотий лев” Ярослав неохоче погоджується виконати доручення громади бути сотником, і лише після розмови з нареченою Оленою з ентузіазмом береться до справи. Письменник пише про це: “...Молодець не розумів, чому саме він повинен брати на себе стільки труда, як довго сього бажала громада, та вмить зрозумів те, що було написано у карих очах” [8, 136]. Часто письменник вводить у твори еротичні сцени для випробування моральної стійкості героїв. В “Упирах”, наприклад, Юрко Угерницький знайшов у собі сили протистояти спокусам Агнешки, а персонаж роману “Сумерк” Андрій Юрша, розчарувавшись в успіхах визвольної боротьби, кинувся в обійми польської красуні Офки. Не зміг перемогти пристрасті і Гнат Бибельський — персонаж роману “Тінь велитня”. Однак пізніше приходять “отверезіння” — Юрша і Бибельський знову поринають у громадські справи. Письменник не скорочує шляху своїх героїв до усвідомлення ними національних обов'язків — цей шлях завжди тяжкий. І герої Ю.Опільського не історичні схеми, а живі люди з їхніми вадами і позитивними рисами.

Таким чином, у багатьох творах Ю.Опільського особисте, приватне в людині повільно трансформується у “людське”, тобто “приватний чоловік стає людиною публічною”. Народ і його доля стають об'єктами духовних зусиль та подвижництва персонажів.

Помітне місце на сторінках історичної прози Ю.Опільського займають проблеми національної психології — письменник у більшості творів заглиблюється в аналіз генетичних складників національного характеру. Він визначає такі характерологічні риси українців: любов до “батьківщини”, свободолюбивість, щирість, гостинність, співлюбність, наївність, довірливість. Проблема впливу національного характеру на процес державотворення увиразнюється у повістях та романах способом зіставлення українців з ментальністю тих народів, з якими їх зводила історія. Проілюструємо це на

прикладі повісті “Діти Одина”, яка вибудована на основі історичного факту морської подорожі вікінгів і русичів до берегів Вінланду (Америци). Чесність і доброта новгородського боярина Володимира тут протиставляється підступності і жорстокості варягів. Все-таки, як читаємо в Ю.Опільського, сила за варягами. Варяг Торвард у розмові з Володимиром говорить: “У вас є теж сила, та немає у вас того, що в нас: завзяття супроти перепон чи ворога. Добрі у вас серця, м’які, щирі, яких немає ніде на світі. Вас поневолять волхви, князі чи чужі переможці, а ми з’їмо себе самі!” [14, 52]. У цьому зв’язку доречно провести паралель з поетичною історіософією Є.Маланюка, який виявив себе гарячим прихильником “норманської теорії”, яка проголошувала державотворчий потенціал варягів визначальним у процесі державобудування в епоху Київської Русі. Відштовхуючись від цього переконання, поет пропонує свій погляд на першопричини рабської психології українців. Її джерело, на думку Є.Маланюка, — у глибині віків. Поет виділяє такі основні корені української психіки: еллінсько-скіфський, що виплекав в українців багату духовну традицію, естетизм, які їй приспали, розніжили слов’янську душу, зробили її байдужою до суворого життя в історії і варяго-римський, який привніс в “естетичний фермент еллінізму” (М.Льницький) державотворчий потенціал, що особливо виявилось в епоху Київської Русі. Пізніше варязькі “конструктивні впливи” розчинилися серед русичів і спричинились до переваги в українській нації пасивного, жіночого еллінського начала — Україна не могла більше оборонити себе від нападників. В історіософії Є.Маланюка варяги втілюють найкращі, мужні риси характеру. Ю.Опільський натомість швидше йде за науковими доказами М.Грушевського, зображуючи варягів “чужими” у землях русичів, але визнаючи їхній внесок у будівництво Руської держави. Чужорідність вікінгів пояснюється у повістях Ю.Опільського (“Іду на вас”, “Ідоли падають”, “Діти Одина”) жорстокістю, мстивістю, підступністю скандинавів, що було неприйнятним для спокійної, мирної вдачі слов’ян. Однак саме “добра тиха вдача русичів” стала, як прочитаємо у творах Ю.Опільського, однією з причин їх підневільного становища, “одурення”. Українців намагалися використати у своїх інтересах греки у X—XI ст. (“Іду на вас”, “Ідоли падають”), польська шляхта і литовські князі — у XV ст. (“Сумерк”), далі шляхта і турки — у XVII ст. (“Упирі”). У романі “Упирі”, наприклад, козак Олексій Коршун

звинувачує у підневільному становищі народу не тільки іноземних загарбників — польську шляхту чи турків, а насамперед українців, які через відсутність національної єдності допустили ворога “у своє житло”. “Важке панування Речі Посполитої, — зізнається названий персонаж, — але стократ тяжче це обезсилення та знеохочення народу... Годі нам вже плакати, жаліти та тужити за цим, що було... Лише наша сила врятує нас від погібелі, лише наша сила дасть нам просвіток у нашому горю” [15, 12]. Письменник, як бачимо, подібно до Шевченка, Куліша, Франка, картає діяльну частину українського суспільства за інертність, пасивність — риси, які він трактує як складові ментальності українців. Водночас Ю.Опільський устами своїх персонажів неодноразово висловлює віру у великі спроможності цього народу, його безсумнівну здатність протистояти національному поневоленню. Така виразна позиція письменника підсилює державотворчий пафос тогочасної західноукраїнської історичної прози. Він особливо на поверхні у повісті І.Филипчака “Іванко Берладник”. Князь Ярослав Осмомисл, персонаж повісті, переконаний: “...Розраховуймо тільки на власну силу. Як ми самі собі не допоможемо, будьте певні, що ніхто нам не поможе. Мусимо самі за себе викресати вогонь, напружити всі сили, щоб оборонити нашу державу, зберегти волю” [16, 139].

Історіософська концепція Ю.Опільського не обминає, як слушно зауважував Р.Гром'як, “спрошення расистських догм про нерівноцінність і нерівноправність народів навіть у їх найдавніших спільнотах (родах, племенах)” [17, 405]. Письменник переосмислив традиційне вживання понять “поганство” і “варварство”. Він декларативно обстоював гідність кожного народу, а найперше рідного. З приводу сказаного наведемо висловлювання Марка Лігарія — персонажа з повісті “Під орлами Роми”. Зіставляючи готів і римлян, він резюмує: “Варвари — це люди вільні, з усіма людськими прикметами, замислами, гадками, бажаннями, а ми тільки ляльки, причепурені на один лад, усі стремління яких той, хто їх знає, може розгадати наперед та купити їх за певну суму” [8, 351]. Це висловлювання персонажа посутньо доповнює історіософські орієнтації Ю.Опільського.

Таким чином, художня історіософія Ю.Опільського включає насамперед розгляд проблем націо- і державотворення крізь призму духовних і моральних цінностей українського народу. Вона позначена безперечним демократизмом і

гуманістичним спрямуванням. Історіософська інтерпретація історичних фактів розкриває власний погляд Опільського-письменника на історію, його принципівість у відстоюванні визначальних національних ідей.

Література:

1. Лоскутов В., Семочкина М. Русская историософия: мистерия и мистика духа // Человек, бытие, культура: Тезисы XIV Всесоюзного теоретического семинара. – Переяслав-Хмельницький, 1991.
2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. – К., 1991.
3. Астаф'єв О. Художня історіософія: від Миколи Костомарова до Євгена Маланюка // Слово і час – 1997. – № 2. – С. 6-9.
4. Ільницький М. Історіософія української поезії 20–30-х рр.: Концепція України (Євген Маланюк, Юрій Липа, Олег Ольжич) // Літературознавство: III Міжнародний конгрес українців (Харків, 26–29 серпня 1996). – К., 1996.
5. Литвиненко Т. М. Епопея Б. Лепкого “Мазепа” як явище художньої історіософії. – К., 1999.
6. Опільський Юліан. Іду на вас. Ідоли пануть / Передмова М. Гнатюка. – Львів, 1988.
7. Опільський Юліан. Тінь велетня: Оповідання з 1812 р. – Львів, 1927.
8. Опільський Юліан. Сумерк / Вступна стаття М. Ільницького. – Львів, 1988.
9. Опільський Юліан. Упирі / Упоряд., підгот. тексту та вступна стаття П. Яшука. – Львів, 1965.
10. Опільський Юліан. Івашко // Тернопіль. – 1994. – № 1. – С. 3–67.
11. Русские философы (конец XIX – середина XX века): Антология. Вып. 2 / Сост. С. Б. Невагин, Л. Г. Филонова. – М., 1994.
12. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державницька школа: Історія. Політологія. Право. – К., 1991.
13. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. – К., 1995. – Т. I.
14. Опільський Юліан. Чорним шляхом // Тернопіль. – 1991. – № 3. – С. 16–23.
15. Опільський Юліан. Діти Одина // Жовтень. – 1985. – № 6. – С. 30–64.
16. Опільський Юліан. Чорним шляхом // Тернопіль. – 1991. – № 2. – С. 7–17.
17. Филипчак Іван. Княгиня Романова. – Львів, 1990.
18. Гром'як Р. Історична проза Юліана Опільського // Золотий лев. – К., 1989.